

พินิจความขยะแยะ: มีอะไรให้ศึกษาในความน่าสะอิดสะเอียน [Abjection]

หากให้ผู้อ่านคิดถึงสิ่งที่ทำให้รู้สึกขยะแยะหรือชวนอาเจียนจนต้องเบือนหน้าหนี เชื่อว่าคงมีอยู่เป็นจำนวนมาก ศพชิ้นอดีตพร้อมด้วยหนอนซอนไซ ของเหลวและของเสียภายในร่างกายสิ่งมีชีวิตเป็นตัวอย่างสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการทำให้ผู้พบเห็นรู้สึกคลื่นไส้ เกิดความหลอน จิตตก และอาจกินข้าวไม่ค่อยลงไปอีกหลายมื้อ ความขยะแยะจึงไม่ใช่เรื่องที่มนุษย์ควรทำความรู้จักตรงกันข้าม มนุษย์จำเป็นต้องเดินเลี้ยวออกไปให้ไกลที่สุด

แต่ข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่ตามมาคือ สิ่งที่ทำให้ผู้คนรู้สึกขยะแยะนั้น ในที่สุด ก็จะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับพวกเขาอยู่ดี เพราะทุกคนมีของเหลวตลอดจนของเสียภายในร่างกายตามธรรมชาติ และมีร่างกายที่ผูกพันตามกาลเวลาเมื่อร่างกายนั้นหมดลมหายใจไปแล้ว ถ้าเช่นนั้น ทำไมสิ่งเหล่านี้จึงก่อให้เกิดความสะอิดสะเอียนและถูกผลักไสให้อยู่ห่างไกลจากสายตามนุษย์ ? มีใครกำหนดว่าสิ่งใดเป็นหรือไม่เป็นความขยะแยะกระนั้นหรือ ? แล้วการแบ่งแยกระหว่างสิ่งที่เป็นกับไม่เป็นความขยะแยะ ส่งผลอย่างไรต่อการจัดการสังคม ? นี่เป็นคำถามที่นักวิชาการในหลายสาขาต่างให้ความสนใจที่จะศึกษาและตอบคำถามเหล่านั้น มันคือการศึกษาค้นคว้าความน่าสะอิดสะเอียน (Abjection) ในฐานะภาพสะท้อนของสังคม ซึ่งเป็นประเด็นที่บทความชิ้นนี้จะกล่าวถึงต่อไป

Julia Kristeva กับ แนวคิดเรื่องความสะอิดสะเอียน

บุคคลสำคัญที่ทำให้ความน่าสะอิดสะเอียนกลายเป็นประเด็นสำคัญในวงวิชาการก็คือ Julia Kristeva นักปรัชญาและจิตวิทยา ซึ่งศึกษาเรื่องการก่อตัวของอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์จากการพบเจอสิ่งขยะแยะ โดยในหนังสือรวมบทความของเธอ Powers of Horror: An Essay on Abjection (1982) เธอได้ชี้ให้เห็นว่า สิ่งขยะแยะนั้น Neither Subject Nor Object หรือก็คือของกำกวมที่ไม่สามารถบอกได้แน่ชัดว่ามันเป็นส่วนหนึ่งของตัวเรา (Subject) หรือเป็นวัตถุ (Object) แปรปรวนที่อยู่นอกตัวเรากันแน่ น้ำเลือด น้ำหนอง ของเสียต่าง ๆ ในร่างกายย่อมดำรงอยู่ภายในตัวของมนุษย์ แต่เมื่อมันถูกขับออกมาจากร่างกาย (ไม่ว่าจะเป็นของใครหรือสิ่งมีชีวิตใดก็ตาม) คำถามจะเกิดขึ้นแก่ผู้พบเห็นว่า “สิ่งที่ดูแปรปรวนเหล่านี้เคยเป็นส่วนหนึ่งของฉันจริง ๆ อย่างนั้นหรือ” ข้อสงสัยที่ชวนกระอักกระอ่วนเช่นนี้เอง ที่นำมาสู่อารมณ์ความรู้สึกสะอิดสะเอียนและต้องการพาตนเองไปให้พ้นจากสิ่งเหล่านั้น

Kristeva ยังได้กล่าวต่อไปว่า ความรู้สึกสะอิดสะเอียนนี้ เริ่มก่อตัวในอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์คนหนึ่ง เมื่อมนุษย์คนนั้นถือกำเนิด และกลายเป็นส่วนหนึ่งของโลกที่มีโครงสร้างทางสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์และบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิต หากกล่าวในเชิงรายละเอียด ช่วงของการอยู่ใน

กรรมมารดานั้น มนุษย์ยังคงสามารถเป็นส่วนหนึ่งของรก เลือด ของเสีย ตลอดจนอวัยวะต่าง ๆ ภายในร่างกายของมารดาได้จนเสมือนเป็นเนื้อเดียวกัน กระทั่งมนุษย์ได้ออกมาใช้ชีวิต ณ โลกใบใหม่นั้นเอง เขาจึงเริ่มเรียนรู้ว่า เขาจำเป็นต้องใช้ชีวิตผ่านการมีอัตลักษณ์หรือตัวตนใหม่เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของโลกที่มีโครงสร้างสัญญาณเหล่านั้น เขาไม่สามารถที่จะกลับไปเป็นส่วนหนึ่งในร่างกายของมารดาได้อีกแล้ว นั่นไม่ใช่ตัวตนของเขา ของทั้งหลายภายในร่างกายที่ครั้งหนึ่งเคยได้สัมผัสอย่างใกล้ชิด กลายเป็นความแปลกปลอม น่าสะอิดสะเอียน และต้องปฏิเสธ

ดูเหมือนว่า Kristeva จะมองการเกิดขึ้นของความรู้สึกสะอิดสะเอียนที่เป็นไปตามกลไกตามธรรมชาติทางจิตวิทยา แต่ความรู้สึกสะอิดสะเอียนนี้ ก็อาจเกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมด้วย การที่มนุษย์จะรับรู้ว่ามีสิ่งใดเป็นหรือไม่เป็นความขยะแขยงนั้น อยู่ภายใต้โครงสร้างทางความคิดที่สังคมในพื้นที่แห่งนั้น ๆ กำหนดไว้ ในเมื่อมนุษย์มองเห็นความสำคัญของการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่สังกัดอยู่ การเรียนรู้อัตลักษณ์ ระบบ และระเบียบที่สังคมแห่งนั้นกำหนด จึงถือเป็นเรื่องจำเป็น ดังนั้น การสัมผัสกับสิ่งที่สังคมกำหนดว่าเป็นความขยะแขยง เท่ากับเป็นการรบกวนอัตลักษณ์ ระบบ และระเบียบทางสังคมที่มนุษย์ผู้นั้นยึดถือ ความรู้สึกไม่สบายใจต่อสิ่งเหล่านั้นจึงสามารถเกิดขึ้นได้ (Julia Kristeva, 1982, p.4)

ความสะอิดสะเอียน และการจัดการสังคม

การศึกษาเรื่องความสะอิดสะเอียน ไม่ใช่การสนับสนุนให้มนุษย์หันกลับไปสัมผัสเดิมด้ากับของเสียของคตหลัง หากแต่เป็นการศึกษาเพื่อขยายองค์ความรู้ต่อไปว่า การกำหนดว่าสิ่งใดเป็นหรือไม่เป็นความขยะแขยงนั้น เกี่ยวพันกับการจัดการสังคม ซึ่งในหลายครั้งนำมาสู่อคติและ/หรือความรุนแรง การเผยแพร่ว่าทกรรมให้คนกลุ่มหนึ่งคือสิ่งสกปรกในสังคม และนำมาสู่การกวาดล้างคือตัวอย่างซึ่งสะท้อนให้เห็นข้อสังเกตนี้

ข้อสังเกตดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ เพราะ Kristeva เชื่อมโยงเรื่องความสะอิดสะเอียนเข้ากับการจัดการสังคมเช่นกัน เธอยกกรณีของการกวาดล้างชาวยิวในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง (Julia Kristeva, 1982, p.174-187) ซึ่งเธอพบว่าก่อนที่จะเกิดโศกนาฏกรรมการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์นั้น ส่วนหนึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจากการทำให้ชาวยิวกลายเป็นสิ่งสกปรก นักวรรณกรรมชาวฝรั่งเศสผู้สนับสนุนนาซีเยอรมัน Louis-Ferdinand Céline ไม่อ้อมค้อมที่จะเขียนหนังสือว่าเลือดของชาวยิวคือของที่ไม่สมควรให้กระเด็นเข้าตาในระหว่างที่มีการใช้ความรุนแรง หรือการขอให้ฝรั่งเศสอย่าลงไปอยู่ในโคลนตม การใช้มาตรการขันเด็ดขาดกับชาวยิวคือสิ่งที่ต้องกระทำ การนำสิ่งที่สังคมกำหนดว่าเป็นของเสียหรือของน่าขยะแขยงอย่างเลือดและโคลนตม มาสวมทับอัตลักษณ์ชาวยิวนั้น คือการสร้างบรรยากาศให้ผู้คนเกิดความรู้สึกสะอิดสะเอียน และกลายเป็นความชอบธรรมให้เกิดการปราบปรามชาวยิว ทั้งที่ชาวยิวก็นับเป็นมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตประจำวันของทุกคน และเป็นส่วนหนึ่งของสังคม แต่บริบททาง

สังคมกลับกำหนดให้ชาวยิวกลายเป็นอื่น (Otherness) ที่רבวณอัตลักษณ์ ระบบ และระเบียบของผู้คนในสังคมแห่งนั้น

นอกจาก Kristeva แล้ว Rina Arya (2017) ได้ขยายความเพิ่มเติมให้เห็นว่า ความน่าสะอิดสะเอียนนี้ บางครั้งก็สัมพันธ์กับความรังเกียจ (Disgust) ในฐานะที่เป็นสิ่งมีดมิดซึ่งอยู่ในตัวมนุษย์ โดยมนุษย์มีการจินตนาการ แสวงหา ซึมซับ ตลอดจนฉายภาพบางอย่างเพื่อให้ตนเองและผู้อื่นได้สัมผัสถึงความน่ารังเกียจของสิ่งเหล่านั้นเช่นกัน ปรากฏการณ์ทางจิตวิทยานี้ ถูกนำมาใช้ในหลายบริบท รวมถึงในบริบทของสังคมที่แบ่งแยกความเป็นเราและความเป็นอื่น ในบริบทดังกล่าว จะพบเห็นผู้คนซึ่งมุ่งมองหาและนำภาพความเป็นอื่นมาทำให้ฝ่ายเดียวกันเกิดประสบการณ์ความรับรู้ร่วมกันถึงความน่ารังเกียจของภาพเหล่านั้น ดังกรณีของยุโรปยุคอาณานิคม ซึ่งมีการนำกลุ่มบุคคลที่มีความผิดปกติทางร่างกาย หรือกลุ่มบุคคลที่มาจากทวีปอันไกลโพ้น มาเป็นนักแสดงให้ได้ชมว่าพวกเขาดำรงชีวิตที่ด้อยกว่าหรือไร้อารยะกว่าชาวยุโรปอย่างไร การปฏิบัติต่อนักแสดงเหล่านั้น จึงมีลักษณะที่คล้ายกับการปฏิบัติต่อสัตว์ป่าหายากในคอกขัง จนเป็นที่มาของนิทรรศการสวนสัตว์มนุษย์ (Human Zoo) การปฏิบัติต่อนักแสดงในสวนสัตว์มนุษย์ คือการสร้างอัตลักษณ์ต่อนักแสดงเพื่อดึงดูดชาวยุโรปให้เกิดความอยากรู้อยากเห็นสิ่งที่ถูกเรียกว่าเป็นของต่ำกว่าชาวยุโรป และส่งผลให้สวนสัตว์มนุษย์เป็นที่นิยมอยู่ในช่วงเวลาหนึ่ง (Rikke Andreassen, 2015)

จากกรณีของชาวยุโรป-ชาวยิว หรือชาวยุโรป-นักแสดงในสวนสัตว์มนุษย์ จะเห็นได้ว่าความสะอิดสะเอียนยังเป็นเรื่องของอำนาจ การกำหนดให้สิ่งใดเป็นความขยะแขยง มีเป้าประสงค์เพื่อแสดงถึงอำนาจที่เหนือกว่าของผู้กำหนดด้วย ซึ่งนอกจากในกรณีของชาวยุโรปแล้ว ก็ยังมีอีกหลายกรณีและในรูปแบบที่แตกต่างหลากหลายกันไป ดังเช่น ภัทรนิษฐ์ สूरังสรรค์ (2565) ได้ชี้ให้เห็นประเด็นเรื่องความอนาถในสังคมไทยสมัยใหม่ว่า ในสมัยจารีต ความสะอิดสะเอียนจากการพบเห็นซากศพและความโสโครกต่าง ๆ ในพื้นที่สาธารณะ คงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นง่ายกว่าปัจจุบัน เนื่องจากผู้ปกครองยังขาดกลไกการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม แม้รัฐสมัยใหม่จะมีกลไกในการกำจัดสิ่งขยะแขยงเหล่านั้นได้อย่างเห็นผลเป็นรูปธรรมมากขึ้น แต่สิ่งขยะแขยงยังคงอำพรางอยู่ในกลไกดังกล่าวเพื่อดำรงไว้ซึ่งอารมณ์ความรู้สึกสะอิดสะเอียนของผู้คน และทำให้ผู้คนเหล่านั้นเชื่อว่าอย่างไรเสียก็คงไม่มีหนทางในการหลีกเลี่ยงแบบใดที่ดีกว่าหนทางของรัฐอีกแล้ว เป็นการยอมรับอำนาจของรัฐไปโดยปริยาย ตัวอย่างเช่น โรงพยาบาล ซึ่งแม้ภายนอกจะถูกเรียกขานว่าเป็นสถานที่เพื่อการอนามัยที่ดีของมนุษย์ แต่ในความเป็นจริง มันยังกลายเป็นแหล่งรวมเชื้อโรคและความตายแห่งใหม่ ไม่มีใครรู้สึกสุนทรีย์กับบรรยากาศของโรงพยาบาล ยิ่งโรงพยาบาลที่รัฐไม่ให้ความสำคัญในการพัฒนาปรับปรุง ก็ยิ่งสร้างความรู้สึกไม่สบายใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้ใช้บริการ (รวมถึงเจ้าหน้าที่โรงพยาบาล) มากเท่านั้น แต่ทุกคนก็ยังต้องพึ่งพาโรงพยาบาล เพราะเป็นสถานที่เพียงไม่กี่แห่งที่จะทำให้พวกเขามีสุขภาพที่ดีตามแนวทางวิทยาศาสตร์ การมาโรงพยาบาลแต่ละครั้งจึงมักเป็นความรู้สึกกระอักกระอ่วนให้ใครหลายคน

เช่นเดียวกับงานวิจัยด้านมานุษยวิทยาของ กนกวรรณ สมศิริวรกุล (2566) ซึ่งได้แสดงให้เห็นถึงกรณีของการประกอบอาชีพทำความสะอาดของชาวไทใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ งานชิ้นนี้ กนกวรรณพบว่า การยึดถือเรื่องของความสะอาดในสังคมสมัยใหม่ภายใต้การกำกับของทุน ได้ส่งผลให้ธุรกิจบริษัทรับจ้างทำความสะอาดตามสถานที่ต่าง ๆ ขยายตัวมากขึ้น แต่ดูเหมือนว่าสังคมกำลังผลักดันให้พ่อบ้านแม่บ้านทำความสะอาดเหล่านี้ ไปอยู่ในพื้นที่ที่สังคมมองเห็นแต่ก็เป็นมองไม่เห็นเพราะมีความรู้สึกสะอิดสะเอียนเมื่อต้องสัมผัสเป็นเวลานานนั่นคือพื้นที่ที่เต็มไปด้วยความสกปรกซึ่งต้องมีการเช็ดถูทุกวัน พ่อบ้านแม่บ้านทำความสะอาดจึงเสมือนกลุ่มคนที่ถูกจำกัดอยู่ในพื้นที่เฉพาะ แม้จะอยู่ร่วมกับคนทุกกลุ่มในสถานที่ทำงานแห่งเดียวกัน นอกจากนั้น โดยเหตุที่เป็นกลุ่มคนซึ่งได้รับการแบ่งแยกออกไป พ่อบ้านแม่บ้านทำความสะอาดจึงเป็นอาชีพที่มีความเปราะบางและขาดความมั่นคง อาชีพดังกล่าวมักเป็นอาชีพแบบจ้างเหมา (เมื่อจบสัญญา ถ้าบริษัทไม่จ้างต่อ ก็ต้องหาบริษัทใหม่ไปเรื่อย ๆ) ทั้งยังมีรายได้ต่ำจนจำเป็นต้องทำงานหนักขึ้นตามตารางเวลาที่นายจ้างกำหนดหากต้องการได้ค่าตอบแทนเพิ่มอีกเล็กน้อย สิ่งนี้คือภาพสะท้อนของอำนาจซึ่งฝังอยู่ในโลกของความสะอาด โลกที่ไม่ยอมรับความสกปรกซึ่งดำรงอยู่ในโลกใบเดียวกัน และต้องการให้คนกลุ่มหนึ่งเข้าไปปกปิดความสกปรกเหล่านั้นโดยเพิกเฉยต่อการดำรงชีวิตของคนกลุ่มดังกล่าวนี้

ทิ้งท้าย

ความสะอิดสะเอียนจากการสัมผัสของที่ถูกเรียกว่าเป็นความขยะแขยง ไม่ใช่เพียงกลไกทางธรรมชาติของมนุษย์ หากแต่มีประเด็นที่น่าจะสามารถศึกษาต่อยอดไปได้อีก โดยเฉพาะอารมณ์ความรู้สึกสะอิดสะเอียนซึ่งเชื่อมโยงกับโครงสร้างทางความคิดที่สังคมยึดถือ การทำความเข้าใจความเชื่อมโยงดังกล่าวนี้ ยังช่วยให้เรามองเห็นความสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคมหลายแห่ง ซึ่งอาจดำรงอยู่ภายใต้ความไม่เท่าเทียมกัน คนบางกลุ่มถูกผลักดันให้ไปอยู่ในพื้นที่ที่คนส่วนใหญ่มองว่าสกปรกและน่าสะอิดสะเอียน คนเหล่านี้จึงได้รับการเลือกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม โดยในหลาย ๆ ครั้ง ยังเป็นการปฏิบัติที่นำไปสู่ความสูญเสีย การเหยียดสีผิวของคนที่ไม่เหมือนกับประชาชนส่วนใหญ่ การเหยียดผู้ที่มีความหลากหลายทางเพศ คือกรณีร่วมสมัย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสภาพการณ์เหล่านี้

บางทีแล้ว ความสะอิดสะเอียนจากการสัมผัสกับของเสียต่าง ๆ ที่ขับออกมาจากร่างกายมนุษย์ คงไม่น่าวิตกเท่ากับความสะอิดสะเอียนที่เกิดจากการใช้น้ำของมนุษย์ซึ่งกำลังมองหาความสะอาดบริสุทธิ์ของสังคมด้วยตัวเอง

ผู้เขียน

ธนวัฒน์ รุ่งเรืองตันติสุข นักวิจัย

ฝ่ายวิจัยและส่งเสริมวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

รายการอ้างอิง

Andreassen, Rikke. (2015). *Human Exhibition: Race, Gender and Sexuality in Ethnic Displays*. Ashgate.

Arya, R. (2017). Abjection Interrogated: Uncovering the Relation Between Abjection and Disgust. *Journal of Extreme Anthropology*, 1 (1): 48-61.

Kristeva, J. (1982). *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. Columbia University Press.

กนกวรรณ สมศิริวารกุล. (2566). โลกของความสะอาด: แม่บ้านพ่อบ้านไทใหญ่จ้างเหมาบริการในเชียงใหม่. *มนุษยศาสตร์สาร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 25 (2): 136-165.

ภัทรนิษฐ์ สุรรังสรรค์. (2565). *รัฐสยดสยอง*. มติชน.